EVFEMIZMLAR MADANIYATLARARO MULOQOT VOSITASI SIFATIDA: INGLIZ VA O'ZBEK TILLARI MISOLIDA

Madina Panjiyeva Shuxrat qizi

Termiz davlat pedagogika instituti

Xorijiy til va adabiyot yo'nalishi talabasi

Ilmiy rahbar: **Samadova Visola Baxtiyor qizi**

Termiz davlat pedagogika instituti

amaliy ingliz tili kafedrasi katta o'qituvchisi

visolasamadova5@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada evfemizmlarning madaniyatlararo muloqotdagi o'rni ingliz va o'zbek tillari misolida yoritilgan. Evfemizmlarning o'lim, kasallik, mehnat munosabatlari va yosh bilan bog'liq mavzularda qo'llanilish xususiyatlari tahlil qilinib, ularning suhbatdoshga ta'sirni yumshatish vazifasi ko'rsatib berilgan. Shuningdek, bir madaniyatdagi evfemizmlarning boshqa madaniyat vakillari tomonidan noto'g'ri yoki umuman tushunilmasligi hamda tarjimada yuzaga keladigan muammolar misollar orqali ochib berilgan. Maqola til o'rganuvchilar, tarjimonlar va madaniyatlararo muloqot bilan qiziquvchilar uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: evfemizm, madaniyatlararo muloqot, tabu, tarjima, ingliz tili, o'zbek tili.

Kirish: Globallashuv sharoitida turli madaniyat vakillari o'rtasidagi muloqot kengayib bormoqda. Bunday muloqotda til nafaqat axborot uzatish vositasi, balki madaniy qadriyatlarni aks ettiruvchi omil sifatida ham namoyon bo'ladi. Muloqot jarayonida so'zlovchilar noxush yoki qo'pol tuyuladigan tushunchalarni to'g'ridan-to'g'ri aytishdan ko'ra, ko'pincha evfemizmlarga, ya'ni yumshoq ifodalarga murojaat qiladi. Evfemizmlar suhbatdoshning hissiy va ruhiy holatini hisobga olib, so'zning ta'sirini yumshatadi.

Masalan, «o'ldi» so'zi o'rniga «vafot etdi», «olamdan o'tdi», «vaqti-soati yetibdi» iboralarini qo'llash tinglovchiga yengilroq ta'sir qiladi.

Shu bilan birga, ayrim madaniyatda qo'llaniladigan evfemizmlar boshqa madaniyat tilida noxush ma'no kasb etishi yoki umuman tushunarsiz bo'lishi mumkin. Bu holat madaniyatlararo muloqotda tushunmovchilikka sabab bo'ladi, tarjimada esa evfemizmning asl ma'nosi va ta'siri yo'qolish ehtimolini oshiradi.

Maqolaning maqsadi evfemizmlarning madaniyatlararo muloqotdagi rolini ingliz va o'zbek tillari misolida aniqlashdan iborat. Shu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: evfemizm tushunchasi va uning vazifalarini yoritish; ingliz va o'zbek tillaridagi evfemizmlarni mavzular bo'yicha tahlil qilish; madaniyatlararo muloqot va tarjimada uchraydigan muammolarni aniqlash.

Evfemizm tushunchasi, vazifalari va tabu bilan aloqasi

«Evfemizm» atamasi yunoncha «eu» (yaxshi) va «pheme» (so'z, nutq) so'zlaridan olingan bo'lib, noxush, qo'pol yoki noqulay tushunchani yumshoq ifoda bilan almashtirishni bildiradi [1]. Evfemizmlar muloqotda bir necha vazifani bajaradi. Birinchidan, ular muloyimlik vazifasini bajarib, suhbatdoshni xafa qilmasdan fikrni chiroyli yetkazishga xizmat qiladi. Ikkinchidan, himoya vazifasi noxush haqiqat yoki vaziyatning ta'sirini yumshatishda namoyon bo'ladi [6]. Uchinchidan, yashirish vazifasida haqiqat to'liq inkor etilmaydi, balki qisman yopib ifodalanadi. To'rtinchidan, hurmat vazifasi keksalar va muhim shaxslarga odob bilan murojaat qilishda ko'rinadi.

Evfemizmlar madaniyat bilan chambarchas bog'liq. Ular millatning qadriyatlari, diniy e'tiqodi va urf-odatlarini aks ettiradi.

Evfemizm tabu bilan chambarchas bog'liq. «Tabu» atamasi Polineziya tillaridan, xususan tonga tilidan kelib chiqqan bo'lib, ingliz tiliga sayyoh Jeyms Kuk orqali kirib kelgan [4]. U «tapu» («taqiqlangan») so'zidan olingan bo'lib, diniy, axloqiy yoki ijtimoiy sabablarga ko'ra aytish yoki qilish noma'qul sanalgan narsa va tushunchalarni bildiradi. Jamiyatda tabu hisoblangan tushunchani to'g'ridan-to'g'ri aytib bo'lmaydigan hollarda

uning o'rniga evfemizm qo'llaniladi [1]. Masalan, o'lim tushunchasi ko'pgina madaniyatlarda, jumladan o'zbek madaniyatida ham to'g'ridan-to'g'ri aytilmaydi, uning o'rniga «vafot etdi», «olamdan o'tdi» kabi evfemizmlar ishlatiladi. Demak, tabu taqiqni, evfemizm esa shu taqiqni aylanib o'tish vositasini ifodalaydi.

Ingliz va o'zbek tillarida evfemizmlarning mavzuviy tahlili

Evfemizmlar til birliklari sifatida turli ma'noviy guruhlarga bo'linadi. Quyida o'lim, kasallik, mehnat munosabatlari va yosh bilan bog'liq evfemizmlar ingliz va o'zbek tillari misolida tahlil qilinadi. Ikki tilda evfemizmlarning lingvomadaniy xususiyatlari hamda tabu mavzularning ifodalanishi mazkur yo'nalishdagi tadqiqotlarda ham o'rganilgan [3], [5].

O'lim tushunchasi ko'pgina madaniyatlarda tabu hisoblanadi, shu sababli bu mavzu evfemizmlarga eng boy sohalardan biridir. Ingliz tilida «died» fe'li o'rniga ko'pincha «passed away» (o'tib ketdi), «is no longer with us» (endi biz bilan emas) kabi ifodalar qo'llaniladi. O'zbek tilida esa «vafot etdi», «olamdan o'tdi», «dunyodan ko'z yumdi» iboralari keng tarqalgan. Ayniqsa o'zbek tilidagi «jon taslim qildi» iborasi diniy-axloqiy qadriyatlarni aks ettirishi bilan ajralib turadi [2]. Ingliz tilidagi «passed away» ifodasi esa o'tish va ketish tasavvuriga tayanadi va nisbatan neytral xususiyatga ega.

Og'ir kasallik nomini to'g'ridan-to'g'ri aytish ko'p hollarda bemor va uning yaqinlari uchun og'ir ruhiy zarba bo'lishi mumkin. Shuning uchun ingliz tilida saraton kasalligi «the big C» (katta «C») deb ataladi, «he is ill» o'rniga «he is under the weather» (u o'zini yomon his qilyapti) deyiladi. O'zbek tilida bunday hollarda «og'ir kasallik», «ahvoli og'ir», «salomatligi yaxshi emas» kabi ifodalar qo'llaniladi. Ikkala tilda ham kasallik nomini aytmaslik, uni umumiy so'z bilan almashtirish usuli o'xshashdir.

Ishdan bo'shatish kabi noxush jarayonlarni yumshoq ifodalash ayniqsa ingliz tilida keng tarqalgan. «Laid off» (ish bilan ta'minlanmagan holga keltirilgan) va «downsizing» (hajmni kichraytirish) iboralari xodimlarning ishdan bo'shatilishini ma'lum darajada yumshoq ko'rsatadi. O'zbek tilida «ishdan bo'shatildi» ifodasi salbiy ma'noni ko'proq

saqlaydi, rasmiy uslubda esa «shtat qisqartirildi» kabi ifoda ishlatiladi. «Laid off» ning yumshatuvchi ta'siri o'zbek tiliga so'zma-so'z tarjimada yo'qolib qolishi qayd etilgan [2].

Keksalikni bildiruvchi so'zlar ham salbiy ma'no kasb etishi mumkinligi sababli evfemizmlar bilan almashtiriladi. Ingliz tilida «old people» o'rniga «senior citizens» (keksa fuqarolar), «the elderly» (keksalar) iboralari ishlatiladi. O'zbek tilida «keksa» so'zi o'rniga «nuroniy», «yoshi ulug' kishi» kabi iboralar qo'llanadi. O'zbek tilida bunday ifodalar katta yoshdagi kishiga bo'lgan hurmatni ifodalaydi, ingliz tilida esa ular ko'proq ijtimoiy va rasmiy xususiyatga ega.

Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, har ikkala tilda evfemizmlar tabu tushunchalarni yumshatish vazifasini bajaradi. Biroq o'zbek tilidagi evfemizmlarda diniy qadriyatlar va keksalarga hurmat ustuvor bo'lsa, ingliz tilidagi evfemizmlar ko'proq ijtimoiy va rasmiy muloqot bilan bog'liq.

Evfemizmlarning madaniyatlararo muloqotdagi muammolari

Evfemizm bir tilning ichida muloqotni yengillashtiruvchi vosita bo'lsa-da, turli madaniyat vakillari o'rtasidagi muloqotda u ba'zan tushunmovchilik manbaiga aylanadi. Buning sababi shundaki, evfemizmlar til birligi bo'lish bilan birga, o'sha xalqning qadriyatlari, urf-odatlari va tabularini ham o'zida jamlagan.

Bir madaniyatda tabu hisoblangan tushuncha boshqasida erkin muhokama qilinishi mumkin. Shu sababli evfemizmga bo'lgan ehtiyoj ham turlicha bo'ladi. Masalan, o'zbek madaniyatida homiladorlik haqida ochiq gapirish ko'pincha noqulay sanaladi va «oyog'i og'ir», «ikki jonli» kabi ifodalar qo'llanadi. Bu iboralarni so'zma-so'z ingliz tiliga tarjima qilganda ma'no yo'qoladi, chunki ingliz tilida «her feet are heavy» ifodasi homiladorlikni anglatmaydi. Shuningdek, an'anaviy o'zbek madaniyatida kelinning qaynota-qaynonasining ismini aytmasligi, ularni boshqacha ataydigan iboralarni qo'llashi kuzatiladi. Ingliz tilida so'zlashuvchi madaniyatlarda esa bunday tabu uchramaydi, ko'pincha ism bilan murojaat qilinadi.

Evfemizmlar tabiatan bir madaniyat tilida mavjud bo'lib, boshqa tilga tarjima qilinganda ma'nosi va ta'siri o'zgarishi mumkin [2]. Bunga misol qilib «laid off» iborasini keltirish mumkin. Ingliz tilida u ishdan bo'shatishni yumshoq ifodalaydi, o'zbek tiliga «ishdan bo'shatildi» deb tarjima qilinganda esa salbiy ma'no kuchayadi va yumshatuvchi ta'sir yo'qoladi [2]. Shu singari, «private parts» iborasi «uyat joylari» deb o'girilganda ham ikki madaniyatda uning ma'no nozikliklari bir xil bo'lmaydi.

Ingliz tilini o'rganuvchilar uchun evfemizmlar ayniqsa qiyinchilik tug'diradi, chunki ularning ma'nosi so'zlarning lug'aviy ma'nosidan kelib chiqmaydi. Masalan, «restroom» so'zini so'zma-so'z «dam olish xonasi» deb tushunish mumkin, aslida esa u hojatxonani bildiradi. «Between jobs» (ishlar orasida) iborasi ishsizlikni yumshoq ifodalaydi, lekin uni bilmagan kishi buni vaqtinchalik tanaffus deb tushunishi mumkin. «Economical with the truth» (haqiqatdan tejamkor) esa aslida yolg'on gapirishni bildiradi va ko'pincha ingliz madaniyatiga xos kinoyali ifoda sifatida qabul qilinadi. Teskari holat ham mavjud: ingliz tilida so'zlashuvchi kishi «oyog'i og'ir» ifodasini eshitsa, uni jismoniy holat deb tushunadi.

Evfemizmlar jamiyat qarashlari o'zgarishi bilan birga o'zgarib turadi. Ingliz tilida nogironlikni bildiruvchi atama «disabled» dan «people with disabilities» (nogironligi bo'lgan shaxslar), «people with special needs» (alohida ehtiyojli shaxslar) kabi shakllarga o'tgan. O'zbek tilida ham «nogiron» so'zi o'rniga «imkoniyati cheklangan shaxslar» ifodasi keng qo'llanila boshlagan. Bu holat evfemizmlar nafaqat odob uchun, balki shaxs qadr-qimmatini hurmat qilish uchun ham ishlatilishini ko'rsatadi, ikki tilda ushbu tendensiya o'xshash.

Evfemizmlarni tarjima qilishda quyidagi usullardan foydalanish mumkin: boshqa tilda mos keladigan evfemizm topish; evfemizm o'rniga neytral, lekin odobli ibora tanlash; zarur bo'lsa, izoh yoki sharh berish. Eng muhimi, tarjimon so'zni emas, uning madaniy ma'nosini va ta'sirini yetkazishi kerak.

Xulosa

Maqolada o'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, evfemizmlar ingliz va o'zbek tillarida noxush hamda tabu tushunchalarni yumshatib ifodalash, suhbatdoshga hurmat bildirish vazifasini bajaradi va muloqotni yengillashtiradi. Biroq evfemizmlar muayyan xalqning qadriyatlari va urf-odatlariga tayanganligi sababli, madaniyatlararo muloqotda ular tushunmovchilikka, tarjimada esa ma'no va ta'sirning yo'qolishiga sabab bo'lishi mumkin. Bunday holatlarning oldini olish uchun til o'rganuvchilar va tarjimonlar evfemizmlarni qo'llashdan avval ularning ma'nosini hamda bir tildagi evfemizm boshqa tilda qanday ma'no anglatishini bilib olishi zarur. Shundagina muloqot maqsadiga erishadi va madaniyatlar o'rtasida o'zaro tushunish ta'minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shirinova M.Sh., Rzayeva Ch.V. Kinofilmlar tilida evfemizmlarning tutgan o'rni va ahamiyati // Buxoro davlat universiteti ilmiy axborotnomasi. 2023, №3 (97). 64-b.

2. Qurbonova N.N. Ingliz va o'zbek tilidagi evfemizmlarning tarjima muammolari // O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti konferensiya materiallari. 390-b.

3. Rabiyeva M.G., Mustoqova S.U. Evfemizmlarning ingliz va o'zbek tillarida lingvomadaniy shartlanishi // Buxoro davlat universiteti ilmiy axborotnomasi.

4. Tabu hodisasining yuzaga kelish sabablari va vazifalari // Xorijiy lingvistika va lingvodidaktika jurnali (inscience.uz).

5. Tabu leksikasi va pragmatik cheklovlar ingliz va o'zbek tillarida // Lingvospektr jurnali (lingvospektr.uz).

6. Gulamova D.I. Evfemizmlarning til o'qitishdagi ahamiyati. Osiyo xalqaro universiteti (Zenodo).

7. Allan K., Burridge K. Euphemism and Dysphemism: Language Used as Shield and Weapon. Oxford University Press, 1991.

8. Holder R.W. How Not to Say What You Mean: A Dictionary of Euphemisms. Oxford University Press.